

GRYŻYNA

GRYŻYNA

Gryzyn

Wieś wymieniana w źródłach od 1296 r. W XIV w. należała do Borków Gryżyńskich. Pierwszym znanym przedstawicielem tego rodu był Wojsław przybyły do Wielkopolski z Pomorza Zachodniego, który prawdopodobnie ufundował kościół pw. św. Marcina w Gryżynie. Tutaj też znajdowała się prawdopodobnie pierwotna osada z obronną siedzibą. Po Wojsławie dziedziczyli jego synowie Wojsław i Przybysław. Po Wojsławie dobra przejął jego syn Jan, za czasów którego w końcu XIV w. lub na pocz. XV w. nastąpiła lokacja wsi na nowym miejscu. Po nim dziedziczyli jego synowie Borek, Wojsław i Andrzej. Borek Gryżyński miał tylko córkę, Wojsław zmarł bezpotomnie, dlatego też majątek przejęli synowie Andrzeja, z których dziedziczył Jan. Jego syn Andrzej w 1512 r. sprzedał dobra Maciejowi Gostyńskiemu. Po jego śmierci w 1527 r. dobra przeszły na własność jego syna Jana Gostyńskiego, który w 1534 r. oddał je Annie Gostyńskiej córce Macieja. Anna Gostyńska przekazała majątek swej córce i jej mężowi, Dobrochnie i Benedyktowi Staręskim, których synowie w 1580 r. sprzedali Gryżynę i Nielegowo Łukaszowi Gołutowskiemu z Racotu. Własność Gołutowskich do 1651 r., kiedy to Wojciech Gołutowski sprzedał majątek za 46.700 zł Grzegorzowi Mąkowskiemu, Jego syn Franciszek sprzedał Gryżynę i Nielegowo w 1713 r. Wacławowi Zakrzewskiemu za sumę 84.000 zł. Po nim dobra odziedziczył jego syn Karol Zakrzewski, który zmarł bezdzietnie w 1777 r. Jego siostra Julianna Koszutska w roku 1786 oddała Gryżynę i Gryżynkę za długi i poręczenia Wiktorowi Wierusz-Kowalskiemu. Po jego śmierci w 1820 r. dobra odziedziczyły jego dzieci: synowie Leopold, Makary, Felicjan z żoną Franciszką z Gliszczyńskich, oraz córki Kunegunda i Wiridiana. Przed 1835 r. przebywał w Gryżynie Adam Mickiewicz. W 1835 r. Wiridiana Żeliszawska przejęła majątek od swego rodzeństwa za sumę 30.000 talarów i sprzedała go w 1837 r. Konstantemu Lossow i jego żonie Matyldzie Weronice z Twardowskich. Po nich w 1844 r. dziedziczył ich syn Apolinary Konstanty, a z kolei po nim w 1874 r. Aleksander von Lossow. W roku 1910 r. dobra objął Józef von Lossow. Ukończył on studia rolnicze w Halle, a po przejęciu majątku aktywnie uczestniczył w życiu gospodarczym i politycznym. Piastował liczne funkcje m. in. w Spółce Okowicianej, Zjednoczeniu Spirytusowym, Radzie Spirytusowej, Radzie Nadzorczej Cukrowni "Kościan", Radzie Nadzorczej fabryki czekolady "Goplana". Działał aktywnie w kościańskim sejmiku powiatowym.

W XV w. istniał w Gryżynie folwark pański. Już w 1466 r. wzmiankowany dwór obronny. Być może ten sam (okop czyli zamczysko stare) wymieniany jeszcze w 1791 r., położony między wsią a mostem i młynem. W 1585 r. postawiono najstarszy znany w Polsce wiatrak. W wizjach z 1684 r. i 1711 r. wymieniany zrujnowany dwór. W 1760 r. wzmiankowany "dwór stary z facjatą murowaną w drzewo wiązaną, gdzie ściana od sadu obita była deskami z tarcic, a drugą stroną od bindarzyka dołem murowana. Do izby stołowej wiodły drzwi dębowe podwójne z filarami dwoma kręconymi i z dwoma murzynami, którzy herb malowany strzymywali; podłoga z tarcic, komin wybielony z herbem górą malowany, piec zielony w grona winne malowany". W roku 1774 r. dwór wymieniany jako dobry, z wielką brukowaną sienią na osi z kominkiem i dwoma kominami, częściowo podpiwniczony, z reprezentacyjną izbą stołową. W XVIII w. istniał przy dworze niewielki dziedziniec i ogród, za którym był sad owocowy z dwoma stawami rybnymi. Po prawej stronie dziedzińca znajdowało się wejście na podwórze gospodarskie ogrodzone parkanem i zamknięte kratą od strony pól. Na podwórzu znajdował się tzw. domek czyli mielcuch, stajnia, owczarnia, chlewiki, dwie obory, gołębnik, wozownia, spichlerz, dwie stodoły. Zabudowania te były drewniane, częściowo jedynie podmurowane.

W roku 1881 r. powierzchnia dóbr wraz z folwarkiem Lossówko wynosiła 662,7 ha, z czego 379,9 ha liczyły pola, 153,2 ha łąki, 18,6 ha pastwiska, 91,3 ha lasy, 15,5 ha nieużytki. W tym samym czasie na terenie dominium znajdowało się 16 domów zamieszkałych przez 242 mieszkańców. Co najmniej od 1884 r. gospodarstwo specjalizowało się w hodowli ogierów. W 1910 r. wymieniana gorzelnia. W roku 1913 r. na terenie majątku prowadzono hodowlę 123 koni, 291 sztuk bydła i 191 świń. W okresie międzywojennym nadal istniało tu znane stado produkujące konie remontowe dla wojska. Działała tu kolejka polna.

ZAŁOŻENIE DWORSKIE usytuowane jest w zachodniej części wsi i składa się z zespołu rezydencjonalnego i folwarcznego. Pomiedzy nimi przy drodze, wznosi się neogotycki kościół parafialny pw. św. Barbary wybudowany w latach 1886-1887 według projektu Alexisa Langer'a z fundacji Aleksandra Lossowa na miejscu wcześniejszego drewnianego (?) kościoła.

ZESPÓŁ REZYDENCJONALNY zajmuje wschodnią część założenia i składa się z dworu, parku, dwóch dawnych oficyn i lodowni. Dwór usytuowany w środkowo-zachodniej części parku, poprzedzony brukowanym podjazdem, po bokach którego dwie przebudowane znacznie oficyny.

DWÓR wzniesiony w 1793 r. dla Wiktora Wierusz-Kowalskiego, być może na miejscu starszej siedziby, przebudowany i rozbudowany w boczne parterowe skrzydła prawdopodobnie w 4 ćw. XIX w. Na pocz. XX w. dodano frontowy ganek. Budynek murowany, zwrócony fasadą na pn., parterowy z mieszkalnym poddaszem, część środkowa starsza nakryta dachem mansardowym z naczółkami pokrytym niegdyś dachówką, obecnie blachą, późniejsze boczne części nakryte dachami płaskimi. Dwór zbudowany został na rzucie prostokąta. Starsza część siedmioosiowa, dwutraktowa z sienią na osi po pd. stronie, której zachowane dwa pierwotne systemy kominowe. Pomiedzy nimi wejście do niewielkiego saloniku na osi o ściętych narożach ściany pn., gdzie pierwotnie umieszczony był piec i kominek. Po wsch. stronie saloniku znajduje się dawna sypialnia z półkolistą niszą-alkową od zach. W narożu zach. starszej części zachowane pozostałości systemu kominowego. We wnętrzach zachowane częściowo sztukaterie z końca XIX w. Późniejsze boczne skrzydła dwuosiowe o układzie dwupółtraktowym z korytarzami pośrodku. We wsch. skrzydle drewniane schody z balustradą tralkową, prowadzące na poddasze nad środkową, częścią dworu. Wejście główne poprzedza późniejszy ganek z balkonem. Elewacje tynkowane z zachowaną dekoracją wykonaną z tynku, zakończone gzymsem koronującym, z wystawkami na osiach elewacji pn. i pd. Wszystkie otwory zamknięte prosto w skromnych opaskach. Naroża frontowej wystawki oraz bocznych przybudówek ujęte w bonie. Frontowa wystawka trzyosiowa, tylna dwuosiowa, obie zwieńczone szczytami. We frontowym naczółku umieszczona tablica z herbami "Junosza" i "Dra" zwieńczona wieńcem laurowym. Pod nią tabliczka z datą " MDCCLXXXIII". Tylny szczyt pozbawiony dekoracji, obwiedziony tylko gzymsem.

OFICyna WSCHODNIA (dom gospodarczy z kuchnią i przybudówką pralni) wzniesiona w końcu XVIII w. murowana z cegły, parterowa z użytkowym poddaszem, nakryta dachem trypółaciowym pokrytym dachówką. W połaci dachowej pośrodku elewacji wsch. i zach. trzypółciowe późniejsze wystawki. Wzniesiona na planie wydłużonego prostokąta, z dobudowanym później w końcu XIX w. dwukondygnacyjnym budynkiem od strony pd. Elewacje tynkowane, frontowa zachodnia jedenastoosiowa z otworem drzwiowym w piątej osi od pd. Otwory zamknięte odcinkowo w prostych tynkowych opaskach. Elewacja szczytowa pn. przebudowana. Część późniejsza pd. nakryta dachem dwuspadowym o mocno wysuniętych okapach, o otworach zamkniętych odcinkowo i parach okien na wspólnych gzymsach podokiennych.

LODOWNIA usytuowana na wsch. od dworu na usypanym kopcu, wybudowana w 2 połowie XIX w. z cegły i kamienia polnego, na planie koła z jednym pomieszczeniem pod ziemią w kopcu, drugim nad ziemią. Dach o konstrukcji stożka, kryty strzechą.

PARK krajobrazowy o pow. około 1 ha, założony w końcu XVIII w. na miejscu starszego ogrodu. Główny wjazd na teren parku prowadzi od strony pn.-wsch. na wprost dworu, gdzie zachowała się brama postaci prostych ceglanych słupów z żelazną kratą. Przed dworem okrągły gazon, a przed samym budynkiem zachowana jedna z dwóch pomnikowych lip. Na pn. od dworu zachowany szpaler grabowy. Drzewa skupione głównie w pd. i pd.-wsch. części parku. Starodrzew stanowią przede wszystkim lipy, dęby i wiąz szypułkowe.

ZESPÓŁ FOLWARCZNY położony jest na zachód i południe od dworu i parku, i składa się z podwórza folwarcznego, z usytuowanej poza nim gorzelnii i stodoły oraz z kolonii domów pracowników folwarcznych.

Podwórze założone na rzucie zbliżonym do litery "L", otaczającej park od pd. i zach. Od strony pn. sąsiaduje z terenem kościoła pw. św. Barbary. Na teren dziedzińca prowadzą wjazdy od strony pn. z głównej drogi, od strony zach. oraz od pd.-wsch. Zachowane częściowo dawne bruki na podwórzu oraz część dawnego ogrodzenia w formie ceglanego, częściowo tynkowanego muru od strony pn. Na terenie dziedzińca widoczne pozostałości kolejni polnej. Z dawnej zabudowy dziedzińca zachowany w pierzei pn., na granicy z terenem kościelnym, budynek gospodarczo-inwentarski z lat 70. XIX w. W pierzei wsch. wznosi się dawn. chlew (?) z 2 poł. XIX w. przebudowany na garaż. W wysuniętym na wsch. skrzydle dziedzińca w jego pn. pierzei na granicy z parkiem wznosi się spichlerz oraz stodoła z 2 poł. XIX w., murowana, nakryta dachem dwupółaciowym, o tynkowanych elewacjach. Naprzeciwko w pierzei pd. jeszcze w 1874 r. znajdowały się trzy stodoły, obecnie zachowana dawna kuźnia i warsztaty z 4 ćw. XIX w. na planie litery "U". Dalej w zach. części pierzei pd. stoi okazała obora (I). W pierzei zach. od strony pd. zachowana obora (II), stajnia (I) a dalej stajnia (II) i żrebięciarnia z ok. 1855 r., odbudowana i rozbudowana po pożarze w 1925 r. Na zach. od podwórza znajduje się gorzelnia, a po wsch. stronie parku niedaleko rozwidlenia dróg wznosiła się szachulcowa stodoła.

STAJNIA (I) wzniesiona w 1891 r. murowana z cegły na częściowo kamiennym cokole, parterowa z magazynowym poddaszem, nakryta dachem dwuspadowym pokrytym dachówką. Budynek na planie wydłużonego prostokąta z murowaną klatką schodową w narożu pd.-wsch. oraz z dobudowanym współcześnie skrzydłem pośrodku elewacji wsch. Parter nakryty sklepieniem krzyżowym wspartym na dwóch rzędach kolumn, wyżej więźba dachowa drewniana. Elewacje zniekształcone w partii parteru, gdzie gładko otynkowana ściana przepruta jedynie odcinkowo zamkniętymi otworami okiennymi. Kondygnację wieńczy ceglany gzyms kordonowy, powyżej, w partii poddasza, zachowany detal w postaci ceglanych lizen obejmujących tynkowane płaszczyzny ścian ozdobione jedynie okulusem ujętym w ceglane opaski. Podobne okulusy w szczytach budynku. Od strony pn. wejście do stajni poprzez parterowy pozorny ryzalit. Od strony pd. dostawiona współczesna parterowa dobudówka, natomiast w samym szczycie widoczna data "1891". We wnętrzu zachowane stare żłoby oraz kafelki na ścianach wewnętrznych dawnych boksów.

OBORA (I) wzniesiona ok. 1880 r. murowana z cegły na podmurówce z kamienia polnego, parterowa z użytkowym poddaszem, nakryta dachem dwuspadowym pokrytym papą. Budynek zbudowany został na planie prostokąta z ryzalitem pośrodku elewacji wsch. W przyziemiu strop odcinkowy ceramiczny na podciągach stalowych wspartych na żelaznych kolumnach. Elewacje tynkowane, podzielone w partii przyziemia rzędem płytkich ślepych odcinkowo zamkniętych arkad, w których umieszczone zostały otwory okienne. Powyżej dwa płaskie poziome tynkowe pasy międzykondygnacyjne, a powyżej elewacja podzielona lizenami, pomiędzy którymi otwory poddasza. Podobnie ozdobiony szczyt ryzalitu.

OBORA (II) zbudowana w 1887 r., analogiczna do stajni (I), murowana z cegły na podmurówce z kamienia polnego, parterowa z użytkowym poddaszem, nakryta dachem dwuspadowym pokrytym dachówką. Wzniesiona na planie litery "T". Elewacje pierwotnie w partii parteru ceglane, obecnie częściowo tynkowane z zamkniętymi odcinkowo otworami, nad którymi nadokienniki w formie odcinków gzymsu. W partii poddasza płaszczyzny ścian tynkowane, detal ceglany tj. lizeny, obramienia okulusów, fryz i gzyms wieńczący.

SPICHLERZ wzniesiony w latach 1854-1855, murowany z cegły na podmurówce z kamienia, dwukondygnacyjny z dwukondygnacyjnym użytkowym poddaszem, nakryty dachem dwupółaciowym. Wzniesiony na planie prostokąta, we wnętrzu stropy drewniane belkowe nagie, wyżej więźba dachowa krokwiowo-jętkowa. Elewacje tynkowane dwoma rodzajami tynków - chropowatym w płaszczyznach ścian i gładkim w partii detalu. Naroża spichlerza ujęte w lizeny, elewacje zakończone płaskim prostym fryzem i profilowanym gzymsem. Otwory okienne zamknięte odcinkowo, ujęte parami na wspólnych podokiennikach i obwiedzione prostą opaską. Ściany szczytowe podobnie dekorowane, a środkowe okna zgrupowane po trzy. Zachowane stare drzwi wejściowe jednoskrzydłowe, ramowe, opierzone deskami nabijanymi w koncentrycznie ułożone romby.

GORZELNIA wzniesiona w 1901 r., murowana z cegły, złożona z kilku brył o różnych wysokościach. Budynek na planie litery "L" z wolno stojącym kominem po stronie pn.-zach. obiektu. Część pn.-wsch. gorzelnii podpiwniczona dwukondygnacyjna z użytkowym poddaszem, nakryta dachem dwupółaciowym, część pd.-zach. dwukondygnacyjna nakryta dachem pulpitowym. Pomiędzy nimi czterokondygnacyjna część nakryta niskim dachem dwupółaciowym. W pomieszczeniach przemysłowych zachowane stropy ceramiczne odcinkowe na podciągach metalowych wsparte na żeliwnych kolumnach, w pomieszczeniach mieszkalnych stropy drewniane belkowe z podsufitką. Elewacje ceglane w partii dwóch pierwszych kondygnacji, wyżej tynkowane z ceglany detal, skrzydło pd.-zach. całe ceglane. Otwory zamknięte odcinkowo z odcinkowymi nadokiennikami, okna aparatowni większe, zamknięte półkoliście. Od strony wsch. do części pn.-wsch. dostawione trzy masywne przypory.

KOLONIA DOMÓW PRACOWNIKÓW FOLWARCZNYCH składa się z kilku zespołów domów usytuowanych w różnych częściach zespołu. Na planie z 1861 r. zaznaczony tylko jeden dom po zach. stronie drogi do Racotu. W roku 1911 kolonia składała się już z 11 domów, z których pięć znajdowało się na zach. od podwórza przy drodze do Nielegowa (obecnie ul. Zielona), dwa przy drodze do Racotu (obecnie ul. Mostowa) i cztery przy drodze do Osieku (obecnie ul. Zielona). Do dnia dzisiejszego zachowały się prawie wszystkie budynki.

Najstarszy dom znajduje się przy drodze do Racotu (ul. Mostowa 4). Wzniesiony przypuszczalnie ok. poł. XIX w., murowany z cegły, częściowo podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem dwupołaciowym pokrytym dachówką, o elewacjach przekształconych bez detalu. Przy ul. Zielonej nr 5 i nr 9 wznoszą się dwa czworaki pochodzące z około 3 ćw. XIX w. Ściany ich murowane z cegły, szczyty szachulcowe obite deskami. Budynki wzniesione na planie prostokąta. Elewacje tynkowane, zmienione częściowo otwory okienne i drzwiowe. Prawdopodobnie z 4 ćw. XIX w. pochodzą niemal identyczne budynki przy ul. Zielonej nr 1, 3, 7 i 11. Wszystkie murowane z cegły, parterowe z mieszkalnym poddaszem, nakryte dachem dwupołaciowym pokrytym papą. Wzniesione na planie kwadratu, z czterema mieszkaniami składającymi się z przedsionka, kuchni i izby, Elewacje tynkowane, przedzielone prostym gzymsem międzykondygnacyjnym, pierwotnie z opaskami wokół otworów, obecnie zachowanymi w stanie szczątkowym. Najpóźniej, bo w 1911 r., wzniesiony został budynek przy ul. Zielonej nr 4. Jest to dom przeznaczony dla czterech rodzin, murowany z cegły, parterowy z poddaszem, nakryty dachem dwupołaciowym o dość mocno wysuniętych okapach, pokrytym papą. Elewacje ceglane z zamkniętymi odcinkowo otworami, nad którymi także odcinkowe nadokienniki. Elewacje podzielone gzymsem kordonowym z układanej ukośnie cegły.

Źródło:

Redakcja naukowa serii prof. dr hab. Jan Skorutowicz "Dawne budownictwa folwarczne"

Jolanta Goszczyńska, Majątki Wielkopolskie, Tom V, Powiat Kościański, Wydawnictwo Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno Spożywczego w Szreniawie 1998r., wyd. cyt., s. 73-77

Gmina Kościan

Tu warto mieszkać, pracować i działać...

2014-04-23

Data zamieszczenia dokumentu w serwisie internetowym

948

Nr
dokumentu